Testy Psychologiczne w Praktyce i Badaniach, 2024, 1, 59-76, ISSN 2449-9072
DOI: 10.14746/tppib.2024.1.4

MONIKA SYGUT*
Wydział Psychologii i Kognitywistyki UAM

Różnice w samoopisie osób dwujęzycznych a adaptacja kulturowa i językowa narzędzi psychologicznych[1]

Differences in self-descriptions of bilinguals and cultural and language adaptation of psychological tools

Język i kultura są ze sobą nierozerwalnie związane. Wpływają na wiele aspektów ludzkiego życia, w tym również na diagnozę psychologiczną i samoopis różnic indywidualnych. Badania przeprowadzone przez Autorkę artykułu dotyczyły analizy narzędzi służących do badania tożsamości w kontekście ich adaptacji językowych i kulturowych. Wykazano pewne istotne rozbieżności w samoopisie badanych osób dwujęzycznych posługujących się zarówno językiem polskim, jak i angielskim. Różnice te zaobserwowano zarówno w zakresie temperamentu (opisywanego za pomocą kwestionariusza EAS Bussa i Plomina (1984) i jego polskiej adaptacji autorstwa Oniszczenki (1997)), jak i Ja realnego i Ja idealnego (z wykorzystaniem autorskiej Listy Przymiotnikowej w dwóch wersjach językowych). Rozbieżności wskazują na konieczność bardziej precyzyjnej adaptacji językowej i kulturowej tych narzędzi.
Słowa kluczowe**:** *język, kultura, psychologia, samoopis*

Language and culture are inseparable. They influence many aspects of human life, including psychological assessment and self-description of individual differences. The research described in this article concerned the analysis of psychological tools in the context of their linguistic and cultural adaptations. Some significant discrepancies were found in the self-descriptions of the surveyed bilinguals speaking both Polish and English. These differences were observed both in the area of temperament (described using Buss and Plomin's (1984) EAS questionnaire and its Polish adaptation by Oniszczenko (1997)) and the actual self and ideal self concepts (described using the author's Adjective Checklist in two language versions). The discrepancies point to the need for a more accurate cultural and linguistic adaptations of these tools.
Keywords**:** *culture, language, psychology, self-description*

* Adres do korespondencji: monikaa.sygut@gmail.com
[1] Niniejszy artykuł został częściowo oparty na tekście pracy magisterskiej pod tytułem „Dwujęzyczność a opis siebie" oraz badaniach przeprowadzonych przez Autorkę na potrzeby napisania ww. pracy. Wspomniana praca została przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Elżbiety Hornowskiej, a zrecenzowana przez prof. dr hab. Władysława Jacka Paluchowskiego. Obrona pracy dyplomowej odbyła się 18 lipca 2022 r. W przypadku zainteresowania wynikami badań, można kontaktować się z Autorką.

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NoDerivs 4.0 International License(https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/).
© Copyright by the Author(s).

Wprowadzenie teoretyczne

Wstęp

Język jest jednym z kluczowych czynników nadających kształt ludzkim myślom czy przeżyciom. To przez jego pryzmat postrzegamy otaczającą nas rzeczywistość. Nie ulega zatem wątpliwości, że język odgrywa ważną rolę również w kontekście diagnozy psychologicznej.

Nie można także bagatelizować roli kultury będącej nierozerwalnie związanej z językiem. Język ma wpływ na kulturę społeczności, która się nim posługuje, a zwrotnie – kultura kształtuje język i wpływa na jego dalszy rozwój. Nie można analizować języka bez wzięcia pod uwagę wpływającej na niego kultury, ale też odwrotnie – trudno zrozumieć kulturę danej społeczności ignorując język, którym się ta społeczność operuje. Osoby znające dwa języki są jednocześnie zanurzone w dwóch odmiennych kulturach. Nie sposób zaprzeczyć, że bi- lub multilingwizm w połączeniu z dwu- lub wielokulturowością wpływają na wiele obszarów funkcjonowania osób mówiących różnymi językami. Ich życie psychiczne jest jednym z takich aspektów.

Dwujęzyczność

Badanie opisane w artykule przeprowadzone zostało wśród osób dwujęzycznych. W niniejszym tekście większa uwaga zostanie zatem skupiona na dwujęzyczności, a nie na wielojęzyczności.

Crystal (2008, s. 53) definiuje dwujęzyczność w najbardziej ogólny sposób jako umiejętność posługiwania się dwoma językami. Tak sformułowana definicja jest jednak często zbyt ogólna. Wielu badaczy określa bowiem konkretne kryteria, które należy spełnić, by móc zostać uznanym za osobę dwujęzyczną. Naukowcy zwracają uwagę m.in. na: (1) umiejętność posługiwania się językiem obcym na jednej lub wszystkich z następujących płaszczyzn: mówieniu, pisaniu, czytaniu oraz słuchaniu; (2) wiek, w którym przyswojony został język nabyty (dwujęzyczność „wczesna" vs. „późna"); (3) różnicę w zaawansowaniu między językiem ojczystym a nabytym (dwujęzyczność „zrównoważona" vs. „dominująca"); oraz (4) typy organizacji poszczególnych konceptów w pamięci osoby dwujęzycznej (dwujęzyczność „współrzędna", „złożona" i „podporządkowana").

Tłumaczenie a adaptacja kulturowa

Drwal (1995; za: Brzeziński, 2004, s. 583-584) wyróżnia 5 rodzajów czynności adaptacyjnych, które można podjąć podczas przygotowywania nowej wersji językowej danego testu psychologicznego. Pierwszym z nich jest *transkrypcja*, która zakłada maksymalną wierność formy i tłumaczenia testu. Bardziej swobodną od transkrypcji formą adaptacji jest *translacja*, gdzie zezwala się na zastosowanie równoważników językowych w miejsce trudnych do przetłumaczenia sformułowań z oryginalnego narzędzia. Kolejną formą adaptacji jest *trawestacja*, gdzie największy nacisk kładzie się na uzyskanie psychometrycznej równoważności narzędzia, a co za tym idzie zezwala się na większe modyfikacje językowe. Można również opracować całkiem nowe narzędzie, w którym wykorzystane będą jedynie niektóre rozwiązania z oryginału oraz które w pewnym stopniu nawiąże do podstaw teoretycznych oryginalnego testu – w tym wypadku mówi się o *parafrazie*. Ostatnią metodą jest *rekonstrukcja*, w której to test w nowym języku jest tworzony całkowicie od podstaw i jedynie wzoruje się na oryginale.

Wybór jednej z wyżej wymienionych technik tłumaczenia zależy od wielu czynników. Podczas tłumaczenia można skupić się na: (1) poprawnym przekazaniu oryginalnej treści (tłumaczenie pragmatyczne); (2) odzwierciedleniu emocji przedstawionych w pierwowzorze (tłumaczenie estetyczno-poetyckie); (3) ukazaniu kontekstu kulturowego oryginalnego narzędzia (tłumaczenie etnograficzne); oraz (4) zachowaniu oryginalnych struktur i poziomu trudności tekstu (tłumaczenie lingwistyczne) (Hornowska, Paluchowski, 2004, s. 173). Dobra adaptacja testów psychologicznych często będzie wymagać zastosowania kilku rodzajów ww. metod. Najważniejsze jest to, by pamiętać, że dobrze przetłumaczone narzędzie powinno być równoważne z narzędziem oryginalnym, a co za tym idzie zachowywać specyfikę psychologiczną badanych właściwości (Hornowska, Paluchowski, 2004, s. 172). Pewnym jest, że samo dosłowne przetłumaczenie słów z oryginalnego testu najczęściej nie będzie wystarczające.

Adaptacja językowa i kulturowa narzędzi psychologicznych

Oczywistym wydaje się, że dobra adaptacja językowa i kulturowa narzędzi psychologicznych jest jednym z kluczowych elementów, które należy wziąć pod uwagę podczas przekształcania narzędzia z jednego języka na drugi. Mimo iż problem adaptacji nie jest poruszany pierwszy raz w literaturze, nadal bywa niedoceniany przez niektórych psychologów-badaczy czy psychologów-praktyków. Sama adaptacja językowa, która

niejednokrotnie sprowadza się do zwykłego, intuicyjnego tłumaczenia z oryginalnego języka danego narzędzia na inny, jest bardzo często niewystarczająca oraz nierzadko nie jest wolna od błędów. Dosłowne tłumaczenie testu psychologicznego zastosowane w nowych warunkach kulturowych może przestać trafnie mierzyć badane zjawisko (Hornowska, 2001, s. 30). Tak bardzo istotne jest zatem dostosowanie narzędzia do kultury charakteryzującej grupę badaną w języku, na który zostaje przetłumaczony dany kwestionariusz. Poza dokładną analizą językową, uwzględniającą szersze znaczenia poszczególnych słów czy powiązane z nimi konotacje, twórcy adaptacji narzędzi psychologicznych powinni brać pod uwagę także kulturę związaną z językiem, w jakim skonstruowana będzie ich adaptacja. Ignorowanie języka i/lub kultury lub umniejszanie ich roli w diagnozie psychologicznej może prowadzić do stworzenia narzędzi, które nie będą wystarczająco trafne i rzetelne, wskutek czego będą źródłem fałszywych wyników badań.

Leksykograficzne teorie osobowości

Odnosząc się do leksykograficznych teorii osobowości, nie sposób nie wspomnieć o tzw. hipotezie leksykalnej sformułowanej przez Galtona (1884), która tym teoriom dała swój początek. Zakłada ona, że różnice występujące między ludźmi w zakresie ich zachowania i osobowości, wyrażają się także na poziomie języka, jakim się oni posługują. Im bardziej dana cecha jest istotna z punktu widzenia jednostki lub społeczności, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie ona miała swoje odzwierciedlenie w pojedynczym słowie (John i in., 1988, s. 174). Oznacza to, że trudno analizować różnice indywidualne bez wzięcia pod uwagę języka, w którym mają one swój wyraz.

W Polsce analizy psycholeksykograficzne prowadził m.in. Matkowski (1984). Zajmował się adaptacją testu ACL (Adjective Check List) Gougha i Heilbruna (1965) na język polski. W swoim badaniach napotkał on wiele trudności powiązanych z zastosowaniem testu ACL na populacji polskiej, co w ostateczności doprowadziło do stworzenia kwestionariusza, który zgodnie z koncepcją Drwala (1995) można uznać za parafrazę oryginału (nowe narzędzie posiada jedynie te same podstawy teoretyczne, a konstrukcja jego skal podlegała tej samej procedurze). Matkowski (1984, s. 521) podkreśla, że adaptacja testu, który składa się w całości z przymiotników, jest bardzo trudna do przeprowadzenia, bowiem konieczne jest zachowanie zarówno sensu, jak i emocji, którymi są nacechowane te przymiotniki, jednocześnie nie mogąc odwołać się do kontekstu ich umieszczenia. Analizowane przez Matkowskiego (1984) polskie wersje testu ACL wykazywały wiele

różnic, które w dużej mierze powiązane były z pewnymi preferencjami językowymi samych tłumaczy tych narzędzi. Ponadto, testy te często nie posiadały polskich norm, co mogło kończyć się znaczącymi nadinterpretacjami wyników. Praca Matkowskiego (1984) pozwoliła ostatecznie uzyskać Test Przymiotników, który trafnie i rzetelnie mierzy cechy osobowości oraz posiada polskie normy odniesienia.

Pod koniec XX wieku, m.in. dzięki publikacjom Goldberga (1981; 1990; 1992; za: Gorbaniuk, Włodarska, 2015), podejście psycholeksykalne stało się bardzo istotne z punktu widzenia psychologicznego. Jedną z najbardziej popularnych i podstawowych teorii osobowości jest tzw. Wielka Piątka, która reprezentuje podejście leksykograficzne w psychologii. Mimo że Wielka Piątka nie jest wprost przedmiotem badania przeprowadzonego na potrzeby niniejszego artykułu, to jest ona jednak dowodem na to, że nie można ignorować powiązań języka z cechami osobowości, a także jego wpływu na te cechy. Teoria ta wyprowadzana jest bezpośrednio z języka, a co za tym idzie podkreśla jego dużą rolę w diagnozie psychologicznej.

De Raad i Mlačić (2015) opisali taksonomie psycholeksykalne dotyczące różnych języków i kultur z całego świata. Brali pod uwagę nie tylko taksonomie dotyczące przymiotników, ale również czasowników, przysłówków i ich kombinacji. Jak wynika z ich analizy, nie we wszystkich językach czy całych grupach językowych występuje pięcioczynnikowa struktura osobowości (pięć czynników znajdziemy np. w języku niemieckim czy holenderskim). W niektórych językach struktura ta składa się z sześciu czynników (np. we francuskim), w innych – z siedmiu (np. w hiszpańskim czy hebrajskim), czy z trzech (np. w hindi czy koreańskim) lub nawet dwóch (według niektórych analiz np. w języku chińskim) (De Raad i Mlačić, 2015). Zróżnicowanie to pokazuje jak ważna jest analiza poszczególnych języków i kultur w badaniach psychologicznych.

Jednym z polskich badaczy zajmujących się Wielką Piątką jako podejściem psycholeksykalnym w teorii cech jest Gorbaniuk. Podkreśla on różnicę pomiędzy Pięcioczynnikowym modelem osobowości (PMO) (Costa, McCrae, 1985) a Wielką Piątką (czy niekiedy Wielką Szóstką) jako efektem szeroko pojętych badań psycholeksykalnych i „zaobserwowanej zbieżności wyników badań struktury leksykonów używanych na określenie osobowości w różnych językach, kulturach i krajach" (Gorbaniuk, Włodarska, 2015, s. 268). Gorbaniuk i in. (2011) dokonali taksonomii leksykalnej polskich przymiotników opisujących cechy osobowości. Gorbaniuk i Włodarska (2015) sprawdzili z kolei, w jakim stopniu polski leksykon odzwierciedlony jest w PMO Costy i McCrae (1985). Wykazali, że w języku polskim występuje struktura sześcioczynnikowa. Część z tych czynników pokrywa się w

silnym stopniu z czynnikami z NEO-FFI, część jedynie w stopniu przeciętnym. Można jednak wnioskować, że oba te modele odnoszą się do takiej samej rzeczywistości psychologicznej i wykorzystują semantycznie podobny materiał leksykalny (mimo gramatycznych różnic) (Gorbaniuk, Włodarska, 2015, s. 278). Pozostaje jednak wątpliwość w jakim stopniu (o ile w ogóle) można wnioskować o osobowości człowieka na podstawie badań leksykonu osobowości.

Badanie własne

Dotychczas przeprowadzono liczne badania naukowe z zakresu diagnozy psychologicznej osób dwujęzycznych. Badania te dotyczyły m.in. takich obszarów jak: emocje (np. Pavlenko, 2002), osobowość (np. Ramírez-Esparza i in., 2006), inteligencja (np. Ardila i in., 2019) czy poznanie (np. Kalia i in., 2014). Niszą badawczą zdaje się jednak problematyka temperamentu osób dwujęzycznych. W oryginalnym badaniu przeprowadzonym do pracy magisterskiej Autorki niniejszego artykułu, głównym problemem badawczym były różnice w określonych obszarach samoopisów osób dwujęzycznych występujące pomiędzy różnymi wersjami językowymi wykorzystanych narzędzi. Zwrócono tam uwagę na różnicę pomiędzy cechami temperamentu, które zgodnie z koncepcjami biologicznymi temperamentu (Strelau, 2001, s. 48) charakteryzują się względną niezmiennością u jednostki, a Ja realnym i Ja idealnym (według Higginsa (1987)), które zależą w dużej mierze od kultury, a co za tym idzie mogą być bardziej zmienne w zależności od języka narzędzia w porównaniu do cech temperamentu.

Analiza przeprowadzona na potrzeby tego artykułu nie skupia się jednak w tak dużym stopniu na różnicach pomiędzy stałym temperamentem a zmiennymi kulturowo Ja realnym i Ja idealnym. Zamiast tego większą uwagę zwraca na ogólne różnice w samoopisie osób dwujęzycznych. Głównym problemem badawczym niniejszego artykułu jest kwestia adaptacji językowej i kulturowej narzędzi psychologicznych oraz wpływu tych adaptacji na występowanie różnic w samoopisach osób dwujęzycznych.

Metoda

W badaniu wykorzystano dwa odrębne narzędzia. Pierwszym z nich był kwestionariusz temperamentu EAS stworzony przez Bussa i Plomina. Każda z osób badanych

odpowiadała na jego pozycje dwa razy – raz w oryginalnej angielskiej wersji językowej (Buss, Plomin, 1984) oraz drugi raz w wersji polskiej (Oniszczenko, 1997).

Kwestionariusz EAS składa się z pięciu skal – Niezadowolenie (tendencja do łatwego i silnego reagowania niepokojem), Strach (tendencja do unikania awersyjnej stymulacji, reagowania strachem, uciekania przez ewentualnym zagrożeniem), Złość (skłonność do reagowania złością, szczególnie w sytuacjach frustrujących), Aktywność (skłonność do szybkiego reagowania na bodźce i wykonywania zadań oraz angażowania się w czynności wymagające dużego zużycia energii) oraz Towarzyskość (tendencja do poszukiwania kontaktu z innymi oraz preferowania przebywania w towarzystwie). W każdym z tych wymiarów znajdowały się 4 pozycje testowe, co w sumie daje 20 stwierdzeń w całym teście. Badani odnosili się do tych stwierdzeń na pięciostopniowej skali (od „zdecydowanie nie" po „zdecydowanie tak"). Warto podkreślić, że zarówno EAS Bussa i Plomina (1984), jak i jego polska adaptacja (Oniszczenko, 1997) są uznanymi w środowisku psychologicznym narzędziami, które charakteryzuje wysoka rzetelność i trafność. Wyniki analizy rzetelności odpowiedzi na pozycje tego kwestionariusza przedstawione są w tabeli 1.

Tabela 1. ***Rzetelność skal kwestionariusza EAS w zależności od języka narzędzia***

	język polski	język angielski
Niezadowolenie	0,843	0,872
Strach	0,713	0,764
Złość	0,654	0,669
Aktywność	0,660	0,691
Towarzyskość	0,633	0,717

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z tabeli 1, nie wystąpiły duże różnice w poziomie rzetelności w skalach kwestionariusza EAS w zależności od jego wersji językowej. Alfa Cronbacha ma zbliżone wartości w każdej ze skal.

Drugim narzędziem badawczym była Lista Przymiotnikowa skonstruowana przez Autorkę. Inspiracją do jej stworzenia były: Lista Przymiotnikowa ACL Gougha i Heilbruna (1965) oraz Polska Lista Przymiotnikowa Szaroty (1995). Tak jak w przypadku kwestionariusza EAS, Lista Przymiotnikowa również występowała w dwóch wersjach językowych – polskiej i angielskiej. Badani odpowiadali jednak na jej pozycje nie dwu- lecz czterokrotnie. Lista wykorzystywana była bowiem do opisu przez badanych ich (1) Ja realnego („Lista Przymiotnikowa 1") oraz (2) Ja idealnego („Lista Przymiotnikowa 2"), co wiązało się z uzupełnianiem jej po dwa razy w każdej z wersji językowych. Przymiotniki

angielskie były synonimami przymiotników polskich zgodnie z polsko-angielskim słownikiem internetowym Cambridge Dictionary[2]. Ponadto, Autorka z wykształcenia jest magistrem filologii angielskiej, co pozwoliło na bardziej profesjonalną analizę ewentualnych konotacji związanych z poszczególnymi przymiotnikami. Na poparcie wyboru konkretnych angielskich odpowiedników dla przymiotników polskich, analizowane były również wpisy w korpusach internetowych: Corpus of Contemporary American English[3] i British National Corpus[4]. Na sam koniec procesu adaptacji, narzędzia zostały przeanalizowane przez osobę dwujęzyczną, której językami ojczystymi był zarówno polski i angielski.

Lista Przymiotnikowa zawierała 20 pozycji. Ich kolejność nie zmieniała się w zależności od wersji językowej czy od przedmiotu pomiaru (Ja realne vs. Ja idealne). Jedyną różnicą była instrukcja. W Liście nr 1 poproszono o zaznaczenie odpowiedzi, które odnoszą się do osoby badanej (Ja realne); a w Liście nr 2 o określenie, jaki badany chciałby być (Ja idealne). Na każdą z pozycji można było odpowiedzieć „tak" lub „nie".[5]

Procedura badania

Badanie miało charakter indywidualny i porównawczy. Zostało zrealizowane metodą ankiety internetowej, z zastosowaniem Formularzy Google (Google Forms).

Po zweryfikowaniu, że osoba wypełniająca ankietę jest dwujęzyczna oraz że jej językiem ojczystym jest angielski i/lub polski, przekierowywano badanych do dwóch rodzajów kwestionariuszy (każdy w polskiej i angielskiej wersji językowej) – kwestionariusza temperamentu EAS Bussa i Plomina oraz autorskiej Listy Przymiotnikowej (dotyczącej Ja realnego i Ja idealnego). Na koniec osoby badane wypełniały ankietę zbierającą dane socjodemograficzne, która pozwalała uwzględnić dodatkowe zmienne kontekstowe.

Grupa badana liczyła 143 osoby, z czego 105 osób stanowiły kobiety, 37 – mężczyźni, 1 – osoba niebinarna. Wszystkie osoby były co najmniej dwujęzyczne, posługujące się zarówno językiem polskim, jak i angielskim (niektórzy badani znali więcej niż te dwa języki, co zostało uwzględnione w metryczce na końcu badania). Ponadto, ich językiem natywnym był jeden bądź oba z tych dwóch języków. Badani byli w wieku od 16 do 92 lat. Średnia ich wieku wynosiła 35 lat, mediana – 28.

[2] https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/polish-english/
[3] COCA, https://www.english-corpora.org/coca/
[4] BNC, https://www.english-corpora.org/bnc/
[5] W przypadku zainteresowania pełną wersją Listy Przymiotnikowej, proszę kontaktować się z Autorką artykułu pod adresem e-mail.

Wyróżniono trzy grupy osób badanych: (1) osoby, których językiem ojczystym był język polski (n = 107); (2) osoby, których językami ojczystymi był zarówno polski i angielski (n = 24); oraz (3) osoby, których językiem ojczystym był język angielski (n = 12). Ponadto, stopień znajomości języka nabytego różnił się między poszczególnymi badanymi. Różnice te zawarte są w tabeli 2.

Tabela 2. ***Dane socjodemograficzne: Stopień znajomości języka nabytego***

	A1	A2	B1	B2	C1	C2	Ogółem
N	1	6	7	17	23	65	119
Rozkład procentowy	0,8%	5%	5,9%	14,3%	19,3%	54,6%	100%

Źródło: opracowanie własne.

W oryginalnej analizie (przeprowadzonej na potrzeby pracy magisterskiej Autorki) zróżnicowanie między osobami badanymi pełniło ważną rolę. Zwrócono uwagę nie tylko na stopień znajomości języka obcego badanych, ale również na ich płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, narodowość, język ojczysty rodziców, znajomość innych języków obcych, wiek rozpoczęcia nabywania języka obcego, kraj dorastania czy konteksty posługiwania się każdym z badanych języków.

Dla niniejszej analizy stopień zanurzenia w języku nie jest jednak najbardziej istotnym czynnikiem. Największą uwagę skupiono bowiem na samym fakcie występowania różnic pomiędzy samoopisami osób badanych w różnych wersjach językowych i możliwych powiązań między tymi różnicami a adaptacją językową i kulturową zastosowanych narzędzi. W badaniu analizowano zbiorczo odpowiedzi wszystkich respondentów na każdą z pozycji w zastosowanych kwestionariuszach. Założono, że stopień znajomości poszczególnych języków w niniejszej analizie nie będzie posiadał istotnej roli, ponieważ skupia się ona na samych różnicach wynikających z zastosowania różnych wersji językowych narzędzi.

W badaniu zastosowano metody opisu statystycznego (średnia arytmetyczna i mediana jako miary tendencji centralnej; odchylenie standardowe – miara rozproszenia; kurtoza i skośność – symetria rozkładu). Rzetelność skal kwestionariusza temperamentu oceniono za pomocą współczynnika Alfy Cronbacha. Test Shapiro-Wilka został użyty celem zweryfikowania zgodności zmiennych z rozkładem normalnym. Metodami oceny istotności różnic między badanymi zmiennymi były testy Manna-Whitneya oraz Wilcoxona (ze względu na niezgodność zmiennych z rozkładem normalnym).

Wyniki

W badaniu dokonano porównania udzielonych przez osoby badane odpowiedzi na poszczególne pozycje kwestionariuszy (EAS i Listy Przymiotnikowej) w obu wersjach językowych. Tabela 3 oraz tabela 4 przedstawiają wyniki uzyskane przez osoby badane w kwestionariuszu EAS (kolejno w polskiej i angielskiej wersji językowej).

Tabela 3. ***Wartości statystyk opisowych: Kwestionariusz EAS po polsku***

	Minimalny wynik	Maksymalny wynik	Średnia arytmetyczna	Odchylenie standardowe	Wartość p testu Shapiro-Wilka	N
1	1	5	3,79	0,999	< ,001	143
2	1	5	3,08	1,17	< ,001	143
3	1	5	2,99	1,29	< ,001	143
4	1	5	3,23	1,31	< ,001	143
5	1	5	2,94	1,21	< ,001	143
6	1	5	3,64	1,32	< ,001	143
7	1	5	3,64	1,17	< ,001	143
8	1	5	2,61	1,27	< ,001	143
9	1	5	2,99	1,36	< ,001	143
10	1	5	3,39	1,17	< ,001	143
11	1	5	2,54	1,29	< ,001	143
12	1	5	2,23	1,30	< ,001	143
13	1	5	3,15	1,29	< ,001	143
14	1	5	2,34	1,31	< ,001	143
15	1	5	2,66	1,23	< ,001	143
16	1	5	2,59	1,23	< ,001	143
17	1	5	2,90	1,33	< ,001	143
18	1	5	3,09	1,25	< ,001	143
19	1	5	2,82	1,32	< ,001	143
20	1	5	3,09	1,12	< ,001	143

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. ***Wartości statystyk opisowych: Kwestionariusz EAS po angielsku***

	Minimalny wynik	Maksymalny wynik	Średnia arytmetyczna	Odchylenie standardowe	Wartość p testu Shapiro-Wilka	N
1	1	5	3,63	1,03	<,001	143
2	1	5	3,20	1,17	<,001	143
3	1	5	2,71	1,29	<,001	143
4	1	5	2,98	1,34	<,001	143
5	1	5	2,94	1,21	<,001	143
6	1	5	3,31	1,31	<,001	143
7	1	5	3,51	1,22	<,001	143
8	1	5	2,54	1,37	<,001	143
9	1	5	2,97	1,27	<,001	143
10	1	5	3,20	1,15	<,001	143
11	1	5	2,55	1,39	<,001	143
12	1	5	2,81	1,40	<,001	143
13	1	5	3,13	1,27	<,001	143
14	1	5	2,30	1,29	<,001	143
15	1	5	2,59	1,23	<,001	143
16	1	5	2,99	1,28	<,001	143
17	1	5	2,80	1,22	<,001	143
18	1	5	3,10	1,27	<,001	143
19	1	5	2,83	1,35	<,001	143
20	1	5	3,01	1,18	<,001	143

Źródło: opracowanie własne.

Z tabeli 3 i tabeli 4 wynika, że odpowiedzi nie były zgodne z rozkładem normalnym. Do pomiaru ewentualnych różnic występujących w samoopisach w zależności od języka narzędzia zastosowano więc testy nieparametryczne. Tabela 5 przedstawia stopień zróżnicowania odpowiedzi dla wszystkich 5 skal kwestionariusza EAS.

Tabela 5. ***Istotność różnic dla skal kwestionariusza EAS w języku polskim i angielskim***

	Niezadowolenie	Strach	Złość	Aktywność	Towarzyskość
Istotność	0,691	0,136	0,566	0,026	0,455

Źródło: opracowanie własne.

Różnice istotne statystycznie odnotowano wyłącznie w jednej skali – Aktywność. Wynik może się zdawać zaskakujący ze względu na wspomniany wcześniej względnie stały charakter temperamentu (por. Strelau, 2001).

W kolejnej części analizy wzięto pod uwagę nie całe skale kwestionariusza, a jego poszczególne pozycje. Tabela 6 przedstawia stopień podobieństwa między samoopisem temperamentu w języku polskim i angielskim.

Tabela 6. ***Istotność różnic dla pozycji kwestionariusza EAS w języku polskim i angielskim***

Pozycja w testach	Istotność
1	**0,004**
2	0,122
3	**< ,001**
4	**0,006**
5	0,728
6	**< ,001**
7	**0,033**
8	0,523
9	0,876
10	**0,004**
11	0,868
12	**< ,001**
13	0,739
14	0,571
15	0,347
16	**< ,001**
17	0,113
18	0,705
19	0,795
20	0,204

Źródło: opracowanie własne.

Istotne różnice zanotowano pomiędzy 8 z 20 pozycji kwestionariusza EAS w dwóch wersjach językowych. Różnice te dotyczyły następujących pozycji: 1. Lubię przebywać z ludźmi; 3. Łatwo mnie przestraszyć; 4. Często jestem spięty(a); 6. Jestem czasem samotnikiem; 7. Lubię być stale czymś zajęty(a); 10. Moje życie ma szybkie tempo; 12. Często nie czuję się bezpiecznie; oraz 16. Łatwo jest wytrącić mnie z równowagi. Co

ciekawe, jedynie w pozycjach 12 i 16 średnie wyników osób badanych były wyższe w angielskiej wersji językowej (por tabela 3 i tabela 4). W pozostałych pozycjach wyższe średnie uzyskane były przez badanych w języku polskim.

Kolejna część badania dotyczyła samoopisów Ja realnego i Ja idealnego, analizowanych na podstawie autorskiej Listy Przymiotnikowej w dwóch wersjach językowych. W Listach tych osoby badane mogły udzielić jedynie odpowiedzi „tak" lub „nie". Tej pierwszej przypisano wartość 1, a drugiej – 0. Następnie obliczono średnie wartości wszystkich odpowiedzi osób badanych udzielonych na każdą z 20 pozycji danej Listy w języku polskim i porównano je z średnimi wartościami odpowiedzi w języku angielskim.

Celem sprawdzenia, czy istnieją różnice w bogactwie samoopisów dokonywanych w poszczególnych językach zastosowano nieparametryczny test Manna-Whitneya. Wzięto tu pod uwagę wszystkie 20 pozycji List Przymiotnikowych zbiorczo (osobno dla Ja realnego i Ja idealnego) i porównano je pomiędzy wynikami z polskiej wersji językowej z wersją angielską. Nie wykazano jednak istotnych różnic w tych badaniach ilościowych, zarówno w kontekście Ja realnego, jak i Ja idealnego.

Do obliczenia istotności ewentualnych różnic występujących między danymi pozycjami w zależności od tego, w jakim języku wypełniano dane narzędzie zastosowano test Wilcoxona dla prób zależnych. W tabeli 7 przedstawiono wyniki analiz dotyczących Ja realnego.

Tabela 7. ***Istotność różnic i statystyki opisowe dla samoopisu Ja realnego w j. polskim i angielskim***

	Istotność	Średnia (j. polski)	Odchylenie standardowe (j. polski)	Średnia (j. angielski)	Odchylenie standardowe (j. angielski)
Emocjonalny	0,763	0,79	0,409	0,80	0,403
Niezależny	**0,005**	**0,78**	**0,418**	**0,83**	**0,375**
Gościnny	0,405	0,85	0,355	0,87	0,333
Zaradny	0,782	0,90	0,307	0,89	0,316
Otwarty	0,564	0,81	0,393	0,83	0,381
Optymistyczny	0,480	0,65	0,479	0,66	0,474
Sumienny	**0,020**	**0,82**	**0,387**	**0,88**	**0,325**
Rozmowny	0,090	0,66	0,474	0,62	0,488
Pewny siebie	0,052	0,57	0,496	0,62	0,486
Tolerancyjny	0,157	0,90	0,298	0,89	0,316
Towarzyski	0,467	0,78	0,418	0,76	0,431
Nerwowy	0,617	0,54	0,500	0,55	0,499

Pomocny	**0,025**	**0,95**	**0,217**	**0,99**	**0,118**
Ambitny	1,000	0,75	0,436	0,75	0,436
Uprzejmy	0,102	0,94	0,231	0,97	0,165
Skromny	0,808	0,72	0,450	0,71	0,454
Energiczny	0,564	0,57	0,497	0,58	0,495
Odpowiedzialny	0,739	0,90	0,307	0,90	0,298
Uparty	0,317	0,72	0,450	0,75	0,436
Praktyczny	1,000	0,57	0,369	0,84	0,369

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8 przedstawia z kolei wyniki analiz dla samoopisów Ja idealnego. Po raz kolejny sprawdzano, czy występują istotne różnice między samoopisami dokonanymi w języku polskim z tymi w języku angielskim.

Tabela 8. ***Istotność różnic i statystyki opisowe dla samoopisu Ja idealnego w j. polskim i angielskim***

	Istotność	Średnia (j. polski)	Odchylenie standardowe (j. polski)	Średnia (j. angielski)	Odchylenie standardowe (j. angielski)
Emocjonalny	1,000	0,50	0,502	0,50	0,502
Niezależny	0,157	0,97	0,184	0,98	0,144
Gościnny	1,000	0,95	0,217	0,95	0,217
Zaradny	1,000	0,98	0,144	0,98	0,144
Otwarty	0,102	0,94	0,244	0,91	0,288
Optymistyczny	0,655	0,92	0,267	0,93	0,256
Sumienny	0,059	0,97	0,184	0,93	0,256
Rozmowny	**0,018**	**0,84**	**0,369**	**0,77**	**0,423**
Pewny siebie	1,000	0,94	0,231	0,94	0,231
Tolerancyjny	0,317	0,94	0,244	0,93	0,256
Towarzyski	1,000	0,92	0,267	0,92	0,267
Nerwowy	**0,035**	**0,15**	**0,362**	**0,10**	**0,307**
Pomocny	0,317	0,98	0,144	0,99	0,118
Ambitny	**0,046**	**0,92**	**0,267**	**0,90**	**0,307**
Uprzejmy	1,000	0,97	0,165	0,97	0,165
Skromny	0,763	0,78	0,418	0,78	0,414
Energiczny	0,564	0,94	0,244	0,94	0,231
Odpowiedzialny	0,317	0,98	0,144	0,99	0,118
Uparty	0,127	0,43	0,497	0,48	0,501
Praktyczny	0,317	0,96	0,201	0,97	0,184

Źródło: opracowanie własne.

Zaprezentowane wyniki (tabela 7 i tabela 8) ukazują, że występują różnice istotne statystyczne ($p < 0,05$) zarówno pomiędzy samoopisami Ja realnego, jak i Ja idealnego dokonanymi w języku polskim i angielskim. W pierwszym przypadku różnice te dotyczą przymiotników „niezależny", „sumienny" oraz „pomocny", a w drugim – przymiotników „rozmowny", „nerwowy" oraz „ambitny". W przypadku Ja realnego, istotnie wyższe wyniki uzyskane były w angielskiej wersji językowej, a w przypadku Ja idealnego – w wersji polskiej.

Dyskusja wyników

Przeprowadzone badania wykazały pewne istotne statystycznie rozbieżności pomiędzy odpowiedziami osób badanych na poszczególne pozycje w zależności od języka narzędzia (język polski vs. angielski). Zaobserwowano to zarówno w kwestionariuszu temperamentu EAS Bussa i Plomina (1984) i jego polskiej adaptacji (Oniszczenko, 1997), jak i autorskich Listach Przymiotnikowych (dotyczących Ja realnego i Ja idealnego w obu wersjach językowych). Wyniki te niekoniecznie muszą wskazywać, że zaobserwowane rozbieżności dotyczą bezpośrednio zróżnicowanego poczucia tożsamości osób badanych w zależności od języka, jakiego w danym momencie używają. Można jednak wnioskować, że istotnym powodem wspomnianych rozbieżności jest sam język danego narzędzia. Wskazuje to zatem na konieczność dokładniejszej adaptacji kulturowej i językowej tych narzędzi. Należy uwzględnić właściwości językowe słów użytych w narzędziu oraz ich konotacje. Ponadto, wziąć pod uwagę cechy kultury, w której stosuje się dany język. Podczas procesu adaptacji nie powinno się także ignorować podstaw teoretycznych oryginalnego narzędzia, by nie zaniedbać specyfiki psychologicznej badanych właściwości.

Chociaż problem adaptacji językowej i kulturowej pozornie wydaje się mało odkrywczy, czy wręcz banalny, jest on niezmiernie istotny w diagnozie psychologicznej. Tematem tym zajmowało się wielu badaczy przedtem (m.in. ci bazujący w swoich badaniach na podejściach leksykograficznych; m.in. Matkowski (1984) czy Gorbaniuk i in. (2011)). Zwracali oni uwagę, że język istotnie może wpływać na samoopis. W zależności od języka narzędzia, odpowiedzi osób badanych mogą się różnić, mimo że narzędzia te z założenia powinny mierzyć te same cechy, niezależnie od tego, w jakim języku zostały one skonstruowane. Ma to m.in. związek z kulturą charakterystyczną dla społeczności posługującej się z danym językiem, której to kontekst może być niepoprawnie odzwierciedlony w nowej wersji językowej kwestionariusza.

Proces socjalizacji, doświadczenia cywilizacyjne czy stopień zanurzenia w języku nie są zatem jedynymi ważnymi aspektami w kwestii tłumaczenia narzędzia z jednego języka na drugi. Zwykłe „suche", automatyczne i bezrefleksyjne tłumaczenie nie wystarczy by stworzyć rzetelny i trafny test w innym języku. Nie wszystkie koncepty są takie same w każdym języku, różne słowa czy wyrażenia można interpretować w różnoraki sposób – coś, co jest naturalnym określeniem w jednym języku, niekoniecznie jest naturalne w drugim, bowiem może budzić różne konotacje i skojarzenia z poszczególnymi słowami (np. z przymiotnikami użytymi w Liście Przymiotnikowej zastosowanej w badaniu).

Wyniki przeprowadzonego badania wskazują, że tłumaczenie słownikowe może być niewystarczające. Takie tłumaczenie nie uwzględnia bowiem czynnika kulturowego oraz językowego. Ludzie dokonując samoopisu nie robią tego pozajęzykowo, ponieważ zawsze doświadczają siebie w jakimś języku. Oczywiście, pewne (pierwotne) emocje przeżywają na poziomie „trzewnym", więc nie muszą ich ujmować w słowa. Opisując jednak siebie czy zwyczajnie myśląc o sobie samych muszą już wykorzystać do tych czynności język. Poszczególne znaczenia słów są obciążone kulturowo, ponieważ to one wyznaczają tę kulturę (por. „Wstęp"), co pokazuje, że w procesie adaptacji narzędzi psychologicznych niezbędne jest branie pod uwagę zarówno kultury, jak i języka osób badanych.

Różnice istotne statystycznie występujące między poszczególnymi pozycjami na Listach Przymiotnikowych mogą w tym kontekście nie być bardzo zaskakujące, ponieważ jest to nowopowstałe narzędzie niezweryfikowane przez szersze grono badaczy, jego tłumaczenie nie było dokonywane przez większy zespół językoznawców oraz w dużej mierze opierało się na samym doborze synonimów poszczególnych przymiotników. Zdawać by się jednak mogło, że powszechnie uznane narzędzie, jakim jest kwestionariusz temperamentu EAS wraz z jego polską adaptacją nie powinny wykazywać tylu istotnych różnic między obiema wersjami językowymi. Wyniki te świadczą zatem o tym, że adaptacja narzędzi psychologicznych jest bardzo ważnym, ale też ogromnie złożonym procesem, w którym trudno zbliżyć się do ideału.

Zakończenie

Adaptacja narzędzi psychologicznych wymaga dużej dokładności. Wbrew pozorom, jest to skomplikowany i niezmiernie istotny proces. Adaptacja testu wykonana niedbale i bez większej refleksji może wpłynąć na diagnozę i zakłamać wyniki badań, w których wykorzystane zostanie dane narzędzie.

Przeprowadzone badania wykazały, że istnieją istotne statystycznie różnice w samoopisie osób dwujęzycznych, w zależności od tego, w jakim języku wypełniały one kwestionariusze. Chociaż może to wskazywać, że faktycznie osoby badane postrzegają się inaczej, gdy stosują język polski w porównaniu do języka angielskiego, to nie można o tym wnioskować ze stuprocentową pewnością. Trudno o idealną adaptację narzędzi psychologicznych. Zawsze istnieje ryzyko, że dana adaptacja nie uwzględnia wystarczająco specyfiki danego języka, a także kultury, która jest z nim nierozerwalnie związana. Dopóki nie ma większej pewności, że narzędzia skonstruowane w obu językach są równoważne oraz tak samo rzetelne i trafne, dopóty trudno porównywać ich wyniki między sobą. Dopiero, gdy upewnimy się, że adaptacja testu mierzy to samo, co jej oryginalna wersja, można będzie z dużo większą pewnością wnioskować o ewentualnych istotnych różnicach w zakresie poczucia tożsamości osób dwu- lub wielojęzycznych w zależności od języka narzędzia.

Stworzenie dobrej adaptacji kulturowej i językowej testu zawsze będzie punktem wyjścia dla badań psychologicznych nad osobami znającymi więcej niż jeden język. Podczas jej opracowywania należy wziąć pod uwagę wiele istotnych czynników i nie ograniczać się wyłącznie do sztucznego przetłumaczenia wyrażeń słowo w słowo z oryginału. Zamiast tego, należy dokładnie przeanalizować właściwości językowe wyrażeń zawartych w poszczególnych pozycjach testu i powiązanych z nimi konotacji, a także uwzględnić specyfikę kultury charakterystycznej dla społeczności posługującej się danym językiem, jednocześnie nie odbiegając od teorii na podstawie której powstało narzędzie i nie zaniedbując specyfiki psychologicznej badanych właściwości. Bez wzięcia pod uwagę zarówno języka, jak i kultury, niemożliwym będzie opracowanie wystarczająco dobrej adaptacji.

Literatura cytowana

Ardila, A., Lopez-Recio, A., Sakowitz, A., Sanchez, E., Sarmiento, S. (2019). Verbal intelligence in bilinguals when measured in L1 and L2. *Applied Neuropsychology: Adult*, *26*(5), 497-502.

Brzeziński, J. (2004). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Buss A. H., Plomin R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. London: Psychology Press.

Costa, Paul. T., Jr., McCrae, R. R. (1985). *The NEO Personality Inventory manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources.

Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing

De Raad, B., Mlačić B. (2015). The lexical foundation of the Big Five-Factor Model. W: T. A. Widiger (red.), *The Oxford handbook of the five factor model* (s. 191-216). Oxford:

Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199352487.013.12 [dostęp: 08.11.2023].

Drwal, R. Ł. (1995). *Adaptacja kwestionariuszy osobowości*. Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.

Galton, F. (1884). Measurement of character. *Fortnightly Review*, *36*, 179-185.

Goldberg, L. R. (1981). Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. W: L. Wheeler (red.), *Review of personality and social psychology* (t. 2, s. 141-165). Beverly Hills, CA: Sage.

Goldberg, L. R. (1990). An alternative 'description of personality': The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, *59*(6), 1216-1229.

Goldberg, L. R. (1992). The development of markers for the Big Five factor structure. *Psychological Assessment*, *4*(1), 26-42.

Gorbaniuk, O., Czarnecka, E., Chmurzyńska, M. (2011). Taxonomy of person-descriptive terms in Polish: A psycho-lexical study. *Current Problems of Psychiatry*, *12*(1), 100-106.

Gorbaniuk, O., Włodarska, E. (2015). Markery Wielkiej Szóstki polskiego leksykonu osobowości w badaniach samoopisowych. *Psychologia Społeczna*, *10*(3), 266-282.

Gough, H. G., Heilbrun, A. B. (1965). *The adjective checklist manual*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.

Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy; A theory relating self and affect. *Psychological Review*, *94*, 319-340.

Hornowska, E. (2001). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

Hornowska, E., Paluchowski, W. J. (2004). Kulturowa adaptacja testów psychologicznych. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów* (s. 151-191). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

John, O. P., Angleitner, A., Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: A historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality*, *2*: 171–203.

Kalia, V., Wilbourn, M. P., Ghio, K. (2014). Better early or late? Examining the influence of age of exposure and language proficiency on executive function in early and late bilinguals. *Journal of Cognitive Psychology*, *26*, 699-713.

Matkowski, M. (1984). Test Przymiotników jako narzędzie do badania struktury potrzeb jednostki. *Przegląd Psychologiczny*, *27*(2), 519-536.

Oniszczenko W. (1997). *Kwestionariusz Temperamentu EAS Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

Pavlenko, A. (2002). Bilingualism and emotions. *Multilingua*, *21*, 45-78.

Ramírez-Esparza, N., Gosling, S. D., Benet-Martínez, V., Potter, J. P., Pennebaker, J. W. (2006). Do bilinguals have two personalities? A special case of cultural frame switching. *Journal of Research in Personality*, *40*(2), 99-120.

Strelau, J. (2001). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Szarota, P. (1995). Polska Lista Przymiotnikowa (PLP): Narzędzie do diagnozy Pięciu Wielkich czynników osobowości. *Studia Psychologiczne*, *33*(1-2), 227-256.